

IEVA DEVIATNIKOVAITĖ

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

KONSTITUCINĖ TEISĖ M. RÖMERIO DIENORAŠČIUOSE

Constitutional Law in the Diaries of M. Römer

SUMMARY

In his diaries, M. Römer often wrote about the teaching of constitutional law, literature, topics discussed with students during lectures, seminars and colloquia, and the relationship with students. He also wrote about his monographs and the cycle of works marking the culmination of his academic activity „The State and its Constitutional Law“. He was writing about constitutional law from 1922 until his death. You can see how M. Römer developed both as an educator and as a professor of constitutional law. In addition, the diaries reveal the beginning and development of the doctrine and teaching discipline of Lithuanian constitutional law.

SANTRAUKA

M. Römeris dienoraščiuose neretai rašydavo apie konstitucinės teisės dėstymą, literatūrą, paskaitų, seminarų ir kolokvijų metu su studentais gvildentas temas, santykį su studentais. Rašė ir apie savo monografijas bei akademinės veiklos kulminaciją žymintį veikalų ciklą „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“. Apie konstitucinę teisę jis rašė nuo 1922 m. iki pat savo mirties. Čia matyti, kaip M. Römeris tobulėjo ir kaip pedagogas, ir kaip konstitucinės teisės profesorius. Be to, dienoraščiai atskleidžia Lietuvos konstitucinės teisės doktrinos ir dėstymo disciplinos pradžią ir raidą.

ĮVADAS

Lietuvos mokslininkai iki šiol nėra deramai ištyrę M. Römerio dienoraščių. Viena priežasčių ta, kad tik maža dalis dienoraščių išversta į lietuvių kalbą. O dienoraščiuose galime pamatyti ne tik teisininko asmeninio gyvenimo detalių, bet ir tarpukario kultūrinio, visuomeninio gyvenimo aspektų. Tačiau svarbiausia, jog

raščiuose galime pamatyti ne tik teisininko asmeninio gyvenimo detalių, bet ir tarpukario kultūrinio, visuomeninio gyvenimo aspektų. Tačiau svarbiausia, jog

RAKTAŽODŽIAI: Römeris, konstitucinė teisė, dienoraščiai.

KEY WORDS: Römer, constitutional law, diaries.

dienoraščiuose visapusiškai atskleidžiamos Lietuvos konstitucinės teisės kūrimosi prielaidos – ir politinės, ir akademinės. Straipsnyje nagrinėsime akademinį Lietuvos konstitucinės teisės aspektus.

M. Römeris dienoraščiuose neretai rašydavo apie konstitucinės teisės dėstymą, paskaitų, seminarų ir kolokviumų metu su studentais gvildintas temas, savo santykį su studentais. Teisininkas rašė ir apie savo monografijas, veikalų ciklą „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“, kaip keitėsi jo, kaip pedagogo ir mokslininko, nuotaikos bei darbai Antrojo pasaulinio karo metu. Apie tai jis rašė nuo 1922 m. iki 1945 m. Čia matyti teisininko ir kaip pedagogo, ir kaip konstitucinės teisės profesoriaus tobulėjimas. Be to, dienoraščiai visapusiškai atskleidžia Lietuvos konstitucinės teisės doktrinos ir dėstymo disciplinos plėtrą. Juk M. Römeris tarpukariu buvo pagrindi-

nis, vienintelis konstitucinės teisės doktrinos ir dėstymo disciplinos kūrėjas. Taigi, straipsnyje apžvelgiamos aplinkybės, kaip M. Römeris tapo Teisių fakulteto dėstytoju, kaip jis ruošėsi konstitucinės teisės paskaitoms, kokius šaltinius naudojo, koks ilgainiui susiklostė santykis tarp jo ir studentų, kaip stengėsi praturtinti konstitucinės teisės dalyko literatūrą lietuvių kalba, kaip jis rašė savo monografijas, akcentuojant jo veikalų ciklą „Valstybė ir jos konstitucinė teisė“.

Straipsnyje naudojamos lietuvių kalba dar nepublikuoti fragmentais iš M. Römerio dienoraščių. Atliekant tyrimą naudotasi istoriniu, lyginamuoju, analitiniu, aprašomuoju, dokumentų analizės metodais. Straipsnis parašytas remiantis Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių ir Vilniaus universiteto bibliotekų rankraščių skyriuose saugoma dviejų fondų medžiaga.

KONSTITUCINĖS TEISĖS DĖSTYMAS IR STUDENTAI

M. Römeris tampa Teisių fakulteto dėstytoju

Kuriant Lietuvos universitetą, 1922 m. balandžio 22 d. Teisinių draugijos visuotinis susirinkimas pasiūlė M. Römeriui bei kitiems šešioms asmenims imtis dėstymo Teisių fakultete. Šis abejojo savo galimybėmis dėstyti: pirmiausia dėl to, kad nelabai gerai kalbėjo lietuvių kalba, antra, jo nuomone, jis nebuvo geras oratorius, trečia, M. Römeris prisipažino neturintis paskaitų skaitymo patirties, ketvirta, profesūra užims daug laiko, kurio jam ir taip trūksta (p. 252). 1922 m. birželio 21 d. gavęs oficialų pasiūlymą,

t. y. rektoriaus J. Šimkaus laišką, kuriame buvo nurodyta, kad Respublikos Prezidentas patvirtino jo kandidatūrą eiti pareigas Teisių fakultete, M. Römeris vis dar abejojo. Be to, tuo metu dar galiojant carinės Rusijos įstatymams teisėjams buvo draudžiama užsiimti bet kokiomis kitomis apmokamomis pareigomis. O jis tuo metu ėjo Vyriausiojo Tribunolo teisėjo pareigas (1922-06-23, p. 15). Mažą to, remiantis Universiteto statutu (tryliktojo paragrafu), valstybės vadovas negalėjo vertinti vieno ar kito asmens mokslo darbų ir skirti eiti docento pareigas neturinčio atitinkamo mokslinio laipsnio asmens. Taigi, M. Römeris ne-

priėmė Respublikos Prezidento paskyrimo (1922-08-17, p. 96). Visa tai paaiškino ir rektoriui J. Šimkui (1922-06-24, p. 16). Tačiau iškilo grėsmė, kad Teisių fakultetas apskritai nebus organizuotas. Netrukus M. Römeris gavo telegramą, kuria buvo informuotas, kad Teisių fakulteto nutarimu jis paskirtas šio fakulteto docentu. Būsimasis mokslininkas ėmė abejoti, ar verta priešintis šiam darbui: „ko gero, teks ieškoti kompromiso“ (1922-08-17, p. 96). Rugpjūčio pabaigoje M. Römeris rašė: „Universitetas mane spaudžia kuo greičiau grįžti į Kauną“ (p. 104). Vėliau buvo gauta dar viena telegrama su rektoriaus prašymu dalyvauti organizaciniame Teisių fakulteto posėdyje: „Matyt, Teisių fakultetas formuojamas labai skubotai ir, matyt, labai reikia, kad dalyvaučiau tai darant“ (p. 105). M. Römeris galiausiai sutiko, tvirtindamas, kad „[P]adėtis tokia, kad jaučiu moralinę pareigą dirbti šį darbą vardan taisyklės *noblesse oblige* (šiuo atveju reiškia, kad užimama padėtis įpareigoja)“ (1922-08-26, p. 105). Vėliau, jau gavęs P. Leono laišką su kvietimu dalyvauti Teisių fakulteto posėdyje, M. Römeris parašė, kad Lietuvos universiteto Teisių fakultetui skubiai reikėjo kvalifikuotų darbuotojų, o jų trūko: „tad geram, mąstančiam teisininkui praktiškai neįmanoma atsisakyti tokio darbo, nors ir nėra pašaukimo dirbti“ (1922-09-03, p. 111). Posėdžio metu M. Römeriui ir A. Tumėnui buvo pasiūlyta dėstyti valstybės teisę. Buvo prašyta, kad M. Römeris dėstytų po keturias valandas per savaitę. Toks krūvis niekada nedėsčiusiam ir tokio darbo nedirbusiam teisininkui atrodė per didelis (1922-09-04, p. 112). M. Römeris

prisipažino: „[L]abiausiai bijau paties dėstyto talento. Manau, kur kas lengviau man būtų parašyti didžiulę studiją, nei ją išdėstyti žodžiu“ (1922-09-16, p. 124).

M. Römeris ėmė ruošti valstybės teisės arba, kaip jis pats vadino, konstitucinės teisės paskaitoms.

M. Römeris – konstitucinės teisės dėstytojas

M. Römeris, apsisprendęs dėstyti Teisių fakultete, ėmė studijuoti G. Jelineko veikalą „Bendroji valstybės teorija“, kurią jis laikė pagrindine literatūra ruošiantis paskaitoms. Jis vis savęs klausdavo, kaip jis spėsias per tokį trumpą laiką pasiruošti paskaitoms: „Man reikia mėnesio vien elementariam planui parengti ir dėstomam dalykui savo mintyse sudėlioti ir tik po mėnesio galėčiau pasirengti pavienėms paskaitoms“ (1922-09-18, p. 127). G. Jelineko veikalo skaitymas buvo sunkus, varginantis, reikalaujantis didelio susikaupimo: „kad iš knygos susidaryčiau vaizdą, kurį vėliau galėčiau paversti žaliava mintims sudėlioti ir paskaitoms pasiruošti“ (1922-09-21, p. 130). M. Römeris netgi palygino teisės ir tiksluosius mokslus. Jis teigė, kad matematika sudaryta iš tezių, kurias priimi kaip faktą, o teisėje tezės gali būti interpretuojamos nevienodai, individualiai: „[K]uo daugiau teisės mokslus studijuoji, tuo daugiau klaidžioji po tezių labirintą“ (1922-09-21, p. 130). Skaitydamas G. Jelineko veikalą, M. Römeris suprato, kad jo teiginius galima labai lengvai paneigti, o jam norėjosi tokių teiginių, kurių neįmanoma sugriauti: „norisi rasti tikrų kelrodžių“ (p. 131). Tačiau

būsimasis mokslininkas suvokė, kad teisės moksle kelrodžių nebus ir prisipažino, kad jam bus daug lengviau, kai jo vaidmuo pasikeis – „iš susipažįstančiojo į kuriančiojo savomis jėgomis“ (ten pat). Taigi M. Römeris padarė išvadą, kad pačiam lengviau sukurti mokslą nei jį išsavitinti studijuojant kitų mintis. Tačiau kartu suvokė, kad būtinos žinios kaip „žaliava kūrybai pradėti“ (ten pat).

Baigęs skaityti G. Jelineko veikalą, ėmė jį skaityti antrą kartą, nes norėjo pradėti „rašyti paskaitų metmenis“ (1922-09-28, p. 142). Dėl to, kad nekalbėjo gerai lietuviškai ir dėl to, kad nebuvo vadovėlių, M. Römeris nusprendė paskaitoms ruošti raštu, daryti konspektus, kuriais galės naudotis ir studentai (ten pat). 1922 m. spalio 4 d. M. Römeris paminėjo, kad rašo paskaitų medžiagą taip, tarsi rašytų knygą. Dėstyti nusprendė skaitydamas rankraštį. Paskaitų medžiagai rengti skyrė visą likusį nuo Vyriausiojo Tribunolo teisėjo veiklos laiką: „iki pietų dirbu Tribunole, po pietų – universitetui“ (1922-10-06, p. 152). Po kelių dienų mokslininkas suvokė, kad jo paskaitų rankraštis ilgainiui gali tapti knyga: „[T]okia knyga Lietuvoje būtų itin svarbi ir galėtų būti reikšmingas mokslinis leidinys“ (1922-10-07, p. 152). Netrukus M. Römeris prisipažino, kad pamėgo savo naująjį darbą. Apie paskaitas jis atsiliepė taip: „paskaitos – ne publicistinis straipsnis, kurį galėčiau labai greitai sukurti. Tai mokslinė paskaita, kuriai ruošiantis reikia intensyviai mąstyti ir būti itin atidžiam“ (1922-10-18, p. 162).

M. Römeris savo pirmąją paskaitą perskaitė 1922 m. lapkričio 5 d. Jis aprašė, kaip jautėsi prieš paskaitą: „Širdis

taip daužėsi, kad, rodos, dūžių aidą girdėjau koridoriuose. Universiteto profesorių kambaryje surūčiau papirosą, kad įgaučiau drąsos ir nurimtų nervinė įtampa“ (1922-05-05, p. 179). Auditorijoje, pasak M. Römerio, buvo 70–80 klausytojų. Po pirmos paskaitos M. Römeris negalėjo įvertinti nei savo palikto įspūdzio studentams, nei susidaryti savo nuomonės apie „universitetinį lietuvių jaunimą“ (1922-11-06, p. 180).

Patyręs dėstytojas

Ilgainiui dienoraščiuose M. Römeris užsimindavo apie problemas, kilusias dėstant konstitucinę teisę, o studentams jos mokantis. Pirmiausia nebuvo konstitucinės teisės vadovėlių, todėl studentai privalėjo lankyti paskaitas, nes tik ten galėjo gauti pagrindinę medžiagą savo studijoms:

Mūsų studentai neturi konstitucinės teisės vadovėlių, ir ta įžanga, kurią pateikiu jiems per paskaitas, apskritai neįtraukia į jokių veikalus ar vadovėlius. Taigi kolokviumams pasiruošti būna sunku <...>. Tie, kurie neateina į mano paskaitas, paistys nesąmones, bet stropūs klausytojai – tokių turiu nemažai – galės parodyti, ar jie supranta mano paskaitas (p. 329).

Vadovėlių trūkumą ir vėliau M. Römeris laikė pagrindine priežastimi, dėl kurios studentai prastai orientuodavosi bendroje dalyko problematikoje (p. 344).

Dienoraščiuose M. Römeris paatviravo, kaip jis dėstė valstybės „arba konstitucinę“ teisę:

[N]ors mano dėstomas dalykas oficialiai vadinasi „valstybės teisė“, arba „konstitucinė“, taip aš jį vadinu, vis dėlto per paskaitas kalbu plačiau, įtraukiu visuo-

menės mokslą apie valstybę, kaip vieną iš visuomenės sąjungos formų, turinčių funkcionalių sąsajų su visuomeninio bendravimo visuma – kaip tikrosios konstitucinės teisės mokslą. Esu priverstas šitai daryti, nes atskiros katedros nei sociologijos, nei visuomenės mokslo apie valstybę pas mus nėra (1924-02-22, p. 421).

Konstitucinės teisės sąsają su sociologija M. Römeris pabrėžė dar 1923 m. rugsėjį, kai rengėsi keliauti į Romą, į tarptautinį sociologijos kongresą. Čia jaunasis mokslininkas prisipažino, kad jo dėstomas mokslas apie valstybę ir konstitucinę teisę susijęs su mokslu apie visuomenę, vadinamu sociologija, ypač su valstybės reiškinių aiškinimu (1923-09-14, p. 250).

Ilgainiui mokslininkas ėmė ieškoti kitokių dėstymo būdų, galvodamas apie tai, kaip sudominti studentus. 1925 m. pradėjo dėstyti konstitucinės teisės seminarus, kurie buvo vieši ir į juos sugūžėdavo nemažai studentų pasiklausyti. Seminaruose buvo gvildenamos įvairios temos, kurioms studentai turėdavo iš anksto pasiruošti, pavyzdžiui, iš pradžių studentas–pranešėjas perskaitydavo savo darbą, o paskui jam oponuodavo kitas studentas (1925-12-02, t. 31, l. 368). Dėstytojas studentams padėdavo oponuoti, pateikdavo savo išvalgas. M. Römeris rašė, kad studentai klausydavo su dideliu susijaudinimu ir kad tokia analizė sujungia du dalykus – teoriją su konstitucine praktika, be to, taip suteikiama galimybė sužinoti apie kitų valstybių konstitucijas ir pan. (1925-12-09, t. 31, 188). M. Römeriui rūpėjo, kad jo seminarai studentams būtų ir įdomūs, ir naudingi (1926-01-13, t. 31, l. 205). An-

tradienius jis vadino „studentiška“ diena, nes tomis dienomis studentai atsiškai davė dėstytojui įvairių pranešimų klausimais, taip pat tą dieną jis tikrindavo konstitucijų vertimus į lietuvių kalbą (1926-01-26, t. 31, l. 211) (apie vertimus žr. toliau).

M. Römeris dienoraščiuose net įvardijo, kokiomis temomis studentai turėjo ruošti savo pranešimus: „Tiesioginė valdžia pagal RSFSR, Vokietijos ir Suomijos konstitucijas“, „Tiesioginė valdžia pagal Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Čekoslovakijos konstitucijas“, „Tiesioginė vyriausybė pagal Austrijos, Jugoslavijos karalystės ir Rumunijos konstitucijas“, „Valdžios funkcijų pasiskirstymas pagal JAV, Suomijos ir Estijos konstitucijas“, „Tiesioginė valdžia JAV ir Airijos konstitucijose“ (1925-10-28, t. 31, l. 167), „Funkcinis valdžios padalijimas RSFSR ir Vokietijos konstitucijose“, „Įstatymų konstitucingumas JAV (Jungtinių Valstijų) konstitucijoje ir naujose konstitucijose“, „Ekonominių teisių konstravimas Vokietijos, Lenkijos, Austrijos ir Čekoslovakijos konstitucijose“, „Socialinis faktorius (visuomeninis reiškinys) RSFSR, Vokietijos ir Airijos konstitucijose“, „Socialinis faktorius Lenkijos, Austrijos, Čekoslovakijos ir SHS (Jugoslavija) konstitucijose“, „Dviejų rūmų parlamentas Čekoslovakijos ir Vokietijos konstitucijose“ (1925-11-04, t. 31, l. 170), „Ekonominių teisių konstravimas Vokietijos, Jugoslavijos karalystės ir JAV konstitucijose“, „Teismas Čekoslovakijos ir Lenkijos konstitucijose ir analogijos kitose naujose konstitucijose“, „Dviejų rūmų sistema Rumunijoje, Airijoje ir Lenkijoje“, „Teisės aktai Austrijoje ir Čekoslovakijoje“, „Prezidentas JAV,

Vokietijoje ir Lenkijoje“, „Funkcinis valdžios padalijimas Jugoslavijos karalystės ir Vokietijos konstitucijose“, „Jugoslavijos karalystės ir Rumunijos karalius“, „Rumunijos, Jugoslavijos karalystės ir Čekoslovakijos konstituciniai teisės aktai“, „Konstituciniai teisės aktai Austrijoje, Vokietijoje ir Suomijoje“, „Konstituciniai teisės aktai JAV, Airijoje ir Lenkijoje“, „Dviejų rūmų sistema unitarinėse (Rumunija, Čekoslovakija, Lenkija) ir federacinėse valstybėse (JAV, Vokietija, Austrija ir SSSR)“ (1925-11-11, t. 31, l. 174), „Užsieniečiai ir tarptautinės teisės normos naujose pokario Konstitucijose, įskaitant Sovietų Sąjungos“ (1926-02-03, t. 31, l. 216), „Pareigūnų teisinis statusas Austrijoje“ (1926-05-19, t. 32, l. 15), „Rinkimai Airijoje, Suomijoje, Lenkijoje ir Vokietijoje“, „Rinkimų organizavimas Austrijoje, Latvijoje ir Estijoje“, „Du parlamento rūmai Vokietijoje ir Čekoslovakijoje“, „Ministras pirmininkas naujosiose konstitucijose“, „Įstatymų leidybos iniciatyvos teisė naujosiose konstitucijose“ (1926-06-02, t. 32, l. 21), „Konstitucinė kontrolė Vokietijoje, Čekoslovakijoje ir Austrijoje“, „Referendumas naujosiose konstitucijose“ (1926-06-03, t. 32, l. 23), „Įstatymų konstitucingumas Šveicarijoje ir Estijoje“ (1926-11-03, t. 32, l. 99), „Lietuvos konstitucinės santvarkos apibrėžimas pagal 1928 m. Konstituciją“ (1929-03-20, t. 33, l. 43), „Parlamento paleidimas Vokietijos Reiche, Lietuvoje ir Estijoje“ (1929-04-25, t. 33, l. 61) ir t. t.

Dienoraščiuose prasprūsta žinių ir apie paskaitų temas, pavyzdžiui, paskaitose studentams būdavo pasakojama apie tiesioginę ir atstovaujамąją valdžią, višomenės iniciatyvos institucijas, referen-

dumus, įvairias imperatyvaus mandato formas, prezidentines vyriausybes (klasikinę respublikinę demokratinę Didžiosios Prancūzijos revoliucijos ir JAV tipo sistema), Anglijos parlamentinės sistemos genezę – karališkąsias prerogatyvas ir parlamentinį valdymą, klasikinę parlamentinio valdymo sistemą – Anglijos parlamentarizmo naujoves, t. y. kabinetų sistemą, kontinentinį parlamentarizmą konstitucinėje monarchijoje ir jo taikymą Lenkijos Respublikai, parlamentinei respublikai ir jos raidą nuo Trečiosios Prancūzijos Respublikos iki naujausių pokario konstitucijų, direktoratų valdymo sistemą, dviejų rūmų problemą, politinius rinkimus ir įvairius jų metodus, principus, pilietines teises (1926-03-22, t. 31, l. 239), Didžiosios Prancūzijos revoliucijos konstitucinę kūrybą, Anglijos konstitucinę raidą, klasikinį ir prancūzų parlamentarizmą, direktoratus Šveicarijoje, dviejų rūmų santvarką ir socialinės konstitucijos reformos idėjas, dvi anarchinės srovės šakas – revoliucinį sindikalizmą ir komunizmą, sovietinę sistemą (1929-04-08, t. 33, l. 53) ir t. t.

Iš pradžių taip nepasitikėjęs savo jėgomis, oratoriaus gebėjimais, pedagogo talentu, įsitikinęs, kad neturi pašaukimo akademinėi veiklai, M. Römeris tampa geriausiai vertinamu dėstytoju, kurio užsiėmimai buvo gausiausiai lankomi. Dienoraščiuose rašydavo, kad jo paskaitos darosi vis įdomesnės. Antai jis rašė:

[Š]iandien kalbėjau paskaitoje apie šiuolaikinį ministrų kabineto valdymą Anglijoje ir kalbėjau tobulai – griežtai, glaustai, apie esmę. Susidariau išpūdį, kad mano paskaitos per šį šešių mėnesių laikotarpį, kuriose pasakoju apie įvairius valdymo režimus ir metodus bei įvairias konstitu-

cines institucijas, sukelia gyvą studentų susidomėjimą. Paskaitos gausiai lankomos <...>. Mūsų kolokviumai visada turiningi, gausiai lankomi, o kartu ir kupini humoro, nes šiuo požiūriu moku juos pajavairinti (1925-05-05, t. 31, l. 79).

M. Römeriui rūpėjo studentų reakcija, požiūris į jį, jų pripažinimas. Jis rašė, kad 1925 m. trečią semestrą jo darbas buvo jam be galo malonus, nes jis ir studentai „puikiai susiderinę, pažįstami ir susidaro įspūdis, kad vienas kitam patinkame“ (1925-10-28, t. 31, l. 167). Vėliau M. Römeris pripažino, kad ne kartą yra girdėjęs, jog jo užsiėmimai studentams patys įdomiausi, o lankomumas – didžiausias:

Tai mane labai džiugina, nes labai mėgsčiau akademinę veiklą, o vidinį kontaktą su jaunimu laikau vienu maloniausių dalykų gyvenime, kuriam atsiduodu negailėdamas laiko ir jėgų. Ir iš tiesų, tarp manęs ir klausytojų, kurie visada dalyvauja mano paskaitose ir kolokviuose, užsimezgė labai artimas ir draugiškas kontaktas. Labai vertinu mokinių pripažinimą (1926-03-12, t. 31, l. 234).

1926 m. M. Römeris ir vėl džiaugėsi, kad tais metais studentai gausiai lankė jo paskaitas, o jam tai yra „tikras atsipalaidavimas ir malonumas“ po akademinės politikos problemų, susijusių su prorektorius pareigomis Lietuvos universiteto administracijoje. Jis sakė, kad profesoriaus vaidmenyje jaučiasi labai patogiai (1926-11-24, t. 32, l. 110). Jis pastebėdavo, kad studentams patinka jo reikalavimų mastas ir kritika jų darbų atžvilgiu, tai daro jiems įspūdį ir sukuria rimtumo pojūtį (1929-11-20, t. 33, l. 166). M. Römeris rašė ne tik apie paskaitų sėkmę, bet ir apie tai, kad jos kasmet darosi vis gilesnės, o vartojamos sąvokos

tikslesnės: „[S]ąvokų vartojimo, valstybės ir konstitucinės teisės reiškinį bei problemų analizės prasme pradedu įgyti meninį mokslininko įgūdį“ (1927-01-24, t. 32, l. 140). Beje, teisininkas pripažino tik 1930 m. įvaldęs konstitucinės teisės sąvokas, t. y. praėjus aštuoneriems dėstymo metams, ir pasidžiaugė, kad dėl to paskaitos kasmet tampa aiškesnės, griežtesnės, bet lengvesnės (1930-04-13, t. 33, l. 238).

M. Römeris pastebėjo, kad paskaitos vieta ir publika labai prisideda prie geros paskaitos, gyrė auditoriją, kurioje studentus mato iš arčiau, turi kontaktą „su studentų regos ir klausos pojūčiais“ (1927-01-24). Kolokviumus ilgainiui ėmė vadinti meniškai puikiais, kuriuose turi rinktinių klausytojų „kurie kartu su manimi puotauja šiose mokslo šventėse“ (ten pat). Ilgainiui, ypač po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, M. Römeris įsitikino, kad studentai spaudoje perpasakoja jo mintis, išsakytas paskaitų metu, bet pateikia tai kaip savo mintis. M. Römeris rašė:

[N]epykstu dėl tokių savo paskaitų plagijavimo, nes matau, kad klausytojai mano paskaitomis ne tik domisi, bet ir vertina jas, laiko mane autoritetu, kurio konceptualios kategorijos ugdo ir veikia jų pažiūras. Kad mano mokslas nenueitų veltui, kad jaunoji teisinės inteligentijos karta šalyje, kuri laikui bėgant kurs ir plėtos visuomeninį gyvenimą, mokosi iš manęs ir užpildo savo mintis mano mintimis – tai mane džiugina ir suteikia didelį pasitenkinimą (1927-05-11, t. 32, l. 194).

M. Römeris egzaminuodavo studentus žodžiu, skirdavo pasiruošimui laiko ir leisdavo naudotis visais užrašais ir knygomis. Jis darydavo prielaidą: tas, kuris

nepasiruošęs, per trumpą laiką vis tiek negalės pasiruošti, taigi jis nenorėjo trukdyti studentui pateikti sklandaus, susisteminto atsakymo (1927-07-23, t. 32, l. 230).

Geriausią studentą M. Römeris apdovanojo – dažniausiai įteikdavo savo knygą su tam studentui skirtu įrašu (1928-04-18, t. 32, l. 365). Ir apskritai jis prisipažino, kad studentams negailėdavo pagyrų, jei jie gerai pasirodydavo (tokias pagyras minėjo išreiškęs studentui S. Žakevičiui, būsimam administracinės teisės dėstytojui (1929-01-30, t. 33, l. 19).

M. Römeris, matydamas, kad studentai vėliau ir praktikoje remiasi jo paskaitų medžiaga (pavyzdžiui, vienas jų planavo skaityti konstitucinės teisės paskaitas Gedimino liaudies universitete), džiaugėsi dėl to, sakydamas, jog „mano paskaitos <...> sklinda studentų dėka už universiteto ribų ir formuoja jaunąją inteligentiją. Dėl to jaučiuosi laimingas“ (1929-02-21, t. 33, l. 30). Labai džiaugėsi savo studento L. O. Volovickio baigiamuoju darbu „Tautinių mažumų teisių problema konstitucinėje teisėje“. Vadino šį darbą puikiu (lenk. *Praca jest znakomita*) (1929-06-09, t. 33, l. 84).

Po penkerių dėstytojų metų M. Römeris aprašė savo, kaip pedagogo ir mokslininko, virsmą. Penkerių metų akademinę veiklą jis skirstė į du laikotarpius. Pirmasis apėmė mokslo metus nuo 1922 m. iki 1924 m. Tuo metu jis skaitydavo paskaitas iš rankraščio, įvade pernelyg daug dėmesio skirdavo valstybės socialinio pobūdžio sampratoms, beveik nekalbėdavo apie konstitucines struktūras. Jis prisipažino, kad paskaitų rankraštyje buvo daug teiginių, kuriems jis nebepritare. Be to, tuo metu nebuvo konstitucinės teisės se-

minarų, skirtų konkrečių valstybių konstitucijų analizei, jo nuomone, buvo ydingas ir mokymo metodas, ir paskaitų turinys. Taigi M. Römeris liūdėjo dėl to, kad 1922–1924 m. paskaitų studentai prastai pasirengę. Taip pat jis prisipažino, kad neturėjo su studentais tokio kontakto, kokį išsiugdė vėliau.

Antrasis laikotarpis apėmė mokslo metus nuo 1924 m. iki 1926 m. M. Römeris sakė, kad per tuos kelis metus jis sukūrė griežtą mokymo metodą ir gerokai patobulino paskaitų turinį. Todėl ir iš studentų galėjo reikalauti tikslesnės informacijos (1926-03-23, t. 31, l. 240).

Nuo 1922 m. iki 1933 m. M. Römeris dėstė užsienio valstybių konstitucinę teisę. Tačiau 1933 m. pradėjo dėstyti ir Lietuvos konstitucinę teisę (1933-09-24, t. 35, l. 65). Mokslininkas dienoraščiuose vis užsimindavo apie Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų temas, pavyzdžiui, jis dėstė apie laikinąsias konstitucijas (1934-10-23, 1934-11-27, t. 35, l. 262, 279), Vilniaus krašto užėmimą (1934-11-13, t. 35, l. 272), apie pirmąją Lietuvos iki-parlamentinės „Valstybės Tarybos“ veiklą materialiosios konstitucinės teisės srityje iki Seimo sušaukimo (1934-11-20, t. 35, l. 276), Steigiamojo Seimo veiklą (1934-12-11, t. 35, l. 286), 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją, 1926–1927 m. perversmą, 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją (1938-09-27, t. 36, l. 457), 1923 m. įvykius, susijusius su Klaipėdos kraštu (1939-03-21, t. 37, l. 43). M. Römeris užsiminė, kad iš paskaitų apie Lietuvos konstitucinę teisę kitais metais rasis nauja knyga (1934-12-21, t. 35, l. 291).

M. Römeriui padėdavo jaunesni mokslininkai, pavyzdžiui, bendrosios konsti-

tucinės teisės dalies seminarus dalijosi kartu su D. Krivicku, kuris, baigęs Lietuvos universitetą, studijas tęsė Vokietijoje, Prancūzijoje, Nyderlanduose. Taigi jam M. Römeris siūlė dėstyti papildomas paskaitas apie Klaipėdos krašto autonomiją, lyginti su kitais režimais (Alandų salos Suomijoje, Silezija Lenkijoje ir t. t.)

(1932-03-11, t. 34, l. 285, 1932-04-10, t. 34, l. 300). Konstitucinės teisės asistentu buvo paskirtas ir Valstybės Tarybos referentas K. Račkauskas (1934-01-18, t. 35, l. 123). Vėliau padėjėju tapo ir F. Mackus. K. Račkauskui ir F. Mackui jis patikėdavo dėstyti konstitucinės teisės paskaitas (1936-11-19, t. 36, l. 119).

M. RÖMERIS IR A. TUMĖNAS – KONSTITUCINĖS TEISĖS DĖSTYTOJAI

1923 m. birželio 5 d. M. Römeris nurodė, kad konstitucinę teisę jis dėstė kartu su Seimo pirmininku, vėliau teisingumo ministru A. Tumėnu, kuris buvo daug prisidėjęs prie 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos teksto rengimo (p. 84). M. Römeris dėstė bendrąją konstitucinės teisės dalį, o A. Tumėnas – Lietuvos konstitucinę teisę (1924-09-30, p. 297). Jie kartu ir egzaminuodavo. M. Römeris aprašė konstitucinės teisės egzaminą bei su tuo susijusias problemas. Kadangi nebuvo nei vadovėlių, nei mokslo, nei oficialios teismų doktrinos, dėstytojai ir patys nevienodai suprasdavo sąvokas, pavyzdžiui, „tauta“, „gyventojai“, „valdžių padalijimas“: A. Tumėnas „[K]lausia studento ir baiminasi, jog galbūt aš mokau, kad įstatymų leidimo, vykdomoji ir teismų valdžia yra atskiros valdžios, tad pašnabždomis klausinėja manęs, kaip aš suvokiu šį klausimą“ (1924-03-22, p. 4).

Ilgainiui M. Römeris parašė, kad norėtų vienas dėstyti konstitucinę teisę, ir tikėjosi, kad A. Tumėnas imsis romėnų teisės (1928-08-29, t. 32, l. 432). Mokslininkas pastebėjo, kad A. Tumėnas per šešerius dėstyimo metus taip ir neišleido

jokio veikalo iš Lietuvos konstitucinės teisės: „<...> daugelis mūsų profesorių nusideda ne tiek neveiksnumu, kiek visišku mokslinės kūrybos apleidimu, profesoriaus profesiją atsainiai traktuodami tik kaip dėstyimo amatą“ (1929-04-23, t. 33, l. 60). O M. Römeris jau buvo išleidęs ir monografijų (1926 m. *Reprezentacija ir mandatas*, 1928 m. *Administracinis teismas*), ir straipsnių (1922 m. straipsnį apie vietos savivaldybes žurnale „Teisė“, 1928 m. šio žurnalo priede straipsnį apie Lietuvos valstybės konstitucijos reformą ir pan.). Studentai Švelnikas, A. Liutkus ir D. Vaičius spausdino jo paskaitų 1926–1927 m. stenogramas.

M. Römeris troško dėstyti Lietuvos konstitucinę teisę, tačiau negalėjo sau to leisti, nes „atrodys, kad aš jį (A. Tumėną) noriu pašalinti“ (1929-12-13, t. 33, l. 177). M. Römeris pastebėjo, kad tarp jo ir A. Tumėno žiojėjo didžiulė bedugnė konstitucinės teisės moksle. A. Tumėnas, dėsydamas Lietuvos konstitucinę teisę, aiškino ir rėmėsi tik 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos tekstu, jis net gyrėsi, kad neskaitė 1928 m. Konstitucijos, nes ji, jo nuomone, buvo neteisėta, todėl ją ignoravo. M. Römeris tai laikė „non-

sensu“, nes 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją jis laikė privaloma ir veikiančia, nepaisydamas savo asmeninio požiūrio į perversmą ir pan. (ten pat). Vėliau M. Römeris parašė, kad A. Tumėnas bu-

vo vienas 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos teksto autorių, „įsimylėjęs“ tą tekstą, kuris stipriai rėmėsi 1921 m. kovo 17 d. Lenkijos Respublikos Konstitucijos tekstu (1930-05-12, t. 33, l. 252).

M. RÖMERIO ORGANIZUOTI VERTIMAI IR KONSTITUCINĖS TEISĖS DALYKO LITERATŪRA

1925 m. pradėjus vesti valstybinės (konstitucinės) teisės seminarus, M. Römeris sumanė kartu su studentais išversti konstitucijas kaip pagalbines priemones užsiėmimams. Leidinio *Dabartinės konstitucijos* M. Römerio parašytame įvade paaiškinta, koku tikslu tokių vertimų reikėjo:

konstitucinių institucijų studijoms, jų organizacinei ir funkcionalinei struktūrai, jų vaidmeniui veikiančiame konstituciniame režime, lyginant įvairių konstitucijų tekstus, aiškinant jų nuostatas ir nustatant modernių konstitucinių režimų tipus <...> (p. 7).

Be to, viename žurnalo „Teisė“ priedų „Įvairios konstitucijos“ buvo paliktas priedas, nurodantis, kad M. Römeris kreipėsi į žurnalo „Teisė“ redakciją, klausdamas, ar negalėtų žurnalas pagelbėti studentams ir spausdinti konstitucijų vertimus „kaip medžiagą Valstybinės Teisės seminarui“. Redakcija tam pritarė, nurodydama, kad planuojama „atspausdinti 10–15 charakteringesnių konstitucijų“.

Tačiau M. Römeris užsienio valstybių konstitucijų vertimų svarbą išvelgė ne tik dėl pagalbos besimokantiems studentams, jis matė praktinį šių žinių poreikį, nes 1928 m. priimta Lietuvos Valstybės Konstitucija, pagal jos 106 straipsnį, tu-

rėjo per dešimt metų būti patvirtinta tautos. Taigi mokslininkas akcentavo, kad Lietuvoje konstitucinė kūryba dar nebaigta:

<...> šiam darbui mums bus naudinga turėti įvairių kitų valstybių įvairių laikų konstitucinio tvarkymosi pavyzdžių, kurie padės orientuotis valstybinės struktūros formulėse ir suteiks minčių bei sąvokų konstitucinėms institucijoms organizuoti (*Dabartinės konstitucijos*, įžanga, p. 9).

Planuota išversti JAV, Airijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Vokietijos, Jugoslavijos, Rumunijos, Lenkijos, Latvijos, Estijos, Suomijos, Belgijos, Italijos, taip pat buvusių Vokietijos imperijos, Prūsijos karalystės, Austrijos imperijos, Saksonijos, Bavarijos, Sovietų Sąjungos konstitucijų tekstus (1925-10-07, t. 31, l. 156). Galvota ir apie 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos vertimą (1926-03-10, t. 31, l. 233) bei turkų, egiptiečių, japonų konstitucijų tekstus (1926-03-26, t. 31, l. 242).

Per metus, M. Römerio tvirtinimu, buvo išverstos septyniolika konstitucijų (1925-05-26, t. 31, l. 89). Per dvidešimt konstitucijų (1927-09-17, t. 32, l. 258). M. Römeris tikrindavo konstitucijų vertimų tekstus, tačiau ilgainiui sugalvojo sudaryti vertimo komisiją iš studentų, kurių tikslas buvo suvienodinti

vartojamus terminus, atidžiai sutikrinti vertimus su originalais ir taip padėti mokslininkui susidoroti su dideliu darbo krūviu. Komisijai vadovavo studentas P. Spudas, studijuojantis teisę, bet prieš tai, anot M. Römerio, baigęs humanitarinius mokslus (1926-05-31, t. 32, l. 21). Leidinio *Dabartinės konstitucijos* įvade M. Römeris akcentavo, kad konstitucijų tekstų tikrinimas buvo svarbus dėl dviejų aspektų – dėl sąvokų tikslumo ir dėl kalbos taisyklingumo (p. 8).

M. Römerio ir jo studentų pastangos nenuėjo veltui, nes 1927 ir 1928 m. buvo paskelbtas vertimų rinkinys, pavadintas *Įvairių valstybių konstitucijos*, kuris dalimis buvo publikuotas Lietuvos teisininkų draugijos leidžiamo žurnalo „Teisė“ prieduose. Čia buvo atspausdinti Belgijos, Jungtinių Valstijų nepriklausomybės deklaracijos, Jungtinių Valstijų Konstitucijos, Socialistinių Sovietų Respublikų Sąjungos pagrindinio įstatymo, Šveicarijos Federacijos, Vokiečių Reicho, Latvijos Respublikos, Estijos Respublikos pagrindinio įstatymo, Čekoslovakijos Respublikos, Suomijos valdymo formos, Japonų Imperijos konstitucijų vertimai. Be to, aštuonių konstitucijų vertimai – Prūsijos, Airijos, serbų–kroatų–slovėnų, Norvegijos, Turkijos, Rumunijos, Gdanskio miesto, Lenkijos – su M. Römerio komentarais (M. Römeris juos pavadino glaustais atitinkamų šalių politikos ir istorijos apibendrinimais), pavadinimu *Dabartinės konstitucijos*, buvo išleisti 1932 m. pavasarį (1932-04-30, t. 34, l. 310). Šio leidinio įvade nurodyta, kad vertimams atlikti buvo remiamasi rusų, prancūzų, vokiečių ir lenkų kalbomis išverstais konstitucijų tekstais. Tačiau

akcentuota, kad iš originalios kalbos buvo išverstos Prancūzijos, Belgijos, Veimaro, Prūsijos, Gdanko, Austrijos, Latvijos, JAV, Airijos, Čekoslovakijos, Sovietų Sąjungos, Rusijos Sovietinės Federacijos, Baltarusijos Sovietinės Respublikos, Transkaukazo Federacinės Sovietinės Respublikos konstitucijos (p. 7–8). Įvade taip pat pažymėta, kad iš viso buvo išversta 30–40 konstitucijų.

Be konstitucijų vertimų, M. Römeris sumanė, kad būtina išversti A. Esmeino veikalą *Konstitucinės teisės principai*. A. Esmeinas dėstė M. Römeriui Laisvojoje Politinių mokslų mokykloje Paryžiuje (pranc. *L'École libre des sciences politiques*). Jį M. Römeris vadino „didžiuoju“. Vertimo darbą kartu su studentais jis pradėjo 1928 m. M. Römeris tvirtino, kad vertimo darbai baigėsi ir kad šis vertimas bus „rimtas indėlis į jaunos Lietuvos teisės mokslą“ (1932-10-17, t. 34, l. 394). Be to, jis pabrėžė, kad vertimo darbai užtruko ketverius metus dėl vertimuose vartojamų sąvokų tikrinimo. O tikrinti padėjo D. Krivickas ir studentas J. Kazėnas. Vertimas buvo išleistas 1932 m. Vertimo redakcijos žodyje, parašytame M. Römerio, pažymėta, kad Lietuvoje aukštajam mokslui tik dešimt metų, tad literatūros labai trūko, o A. Esmeino veikalą mokslininkas laikė „nepaprastos reikšmės ir sudaro mums tikrą brangenybę“ (p. III). Be to, M. Römeris organizavo, kad kitas prancūzų viešosios teisės specialistas H. Nezaras parašytų įžangą A. Esmeino knygai, išverstai į lietuvių kalbą.

Savo veikalais bei konstitucijų ir A. Esmeino monografijos vertimais, atliktais kartu su studentais, M. Römeris siekė užpildyti literatūros trūkumo spr-

gą studentams, kad šie turėtų medžiagą, iš kurios galėtų semtis žinių ir mokytis.

1932 m. lapkričio 4 d. M. Römeris įvardijo pagrindinę konstitucinės teisės literatūrą lietuvių kalba: tai – M. Römerio parašytos knygos (monografijos *Reprezentacija ir mandatas, Administracinis teismas, Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*), A. Esmeino knygos *Konstitucinės*

teisės principai vertimas, kelios brošiūros, išverstos A. Janulaičio, keli straipsniai žurnale „Teisė“, T. Petkevičiaus knyga apie Klaipėdos krašto statutą, keli M. Römerio straipsniai iš įvairių leidinių ir galiausiai Lietuvos teisininkų draugijos išleistas Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas Klaipėdos krašto byloje (1932-11-04, t. 34, l. 403).

KONSTITUCINĖS TEISĖS DĖSTYMAS NUO 1940 M. RUGSĖJO

1940 m. sovietinė okupacija, be kita ko, paveikė ir pedagoginę veiklą. 1940 m. rugsėjo 24 d. Vilniaus universiteto Teisės mokslų fakulteto tarybos antrame posėdyje buvo aptartas paskaitų planas, iš kurio paaiškėjo, kad M. Römeris skaitys sovietinę bendrąją konstitucinę teisę, bendrą valstybės ir konstitucinių institucijų sampratą bei Lietuvos konstitucinę teisę, kuri apims Lietuvos konstitucinę istoriją nuo 1918 m., ir sovietinės Lietuvos konstitucijos analizę. Taip pat M. Römeris paminėjo, kad Vakarų valstybių konstitucinė teisė tais mokslo metais nebus dėstoma (t. 37, l. 319).

1940 m. rugpjūčio 25 d. Liaudies Seimas priėmė Lietuvos TSR konstituciją. Apie šios konstitucijos aiškinimą ir dėstytojo vaidmenį M. Römeris atsiliepė ir dienoraščiuose:

esmė ta, kad sovietinės konstitucijos traktavimas yra griežtai dogmatiškas, neleidžiantis nukrypti. Viskas griežtai nustatyta oficialių komentatorių, nepajudinama, dogmatizuota; aiškinimas yra vienas, privalomas, kaip ir bažnytinėje dogmoje. Tada konstitucinės teisės profesoriaus vaidmuo sumažinamas iki labai mažos apimties, komentuojant tai, kas jau šimtą kartų

komentuojama visur. Mokslininko funkcija praranda visą kūrybinę galią ir gali tapti nereikalinga (1940-12-05, t. 37, l. 355.).

Be to, M. Römeris pabrėžė, kad sovietinę konstitucinę teisę dėstyti sunku, nes tas dėstymas panašėjo labiau į propagandą vengiant bet kokios kritikos. Todėl mokslininkas išreiškė norą dirbti grynai mokslinį darbą, nebenorėjo pedagoginės veiklos, nes į studentų klausimus negalėdavo atsakyti taip, kaip iš tikrųjų manydavo (1941-04-20, t. 38, l. 24). Studentai M. Römerio klausdavo dėl sovietinių respublikų teisės laisvai pasitraukti iš Sovietų Sąjungos, klausdavo, ar ši konstitucijoje deklaruojama teisė yra realybė, ar tik naivus prasimanymas, siekiant apgauti skaitančius konstituciją, kaip šis dėsnis gali būti realizuotas ir pan. M. Römeris rašė:

[K]ą į tai atsako profesorius? <...> Ar gali profesorius atsakyti, kad jam nerūpi šios teisės įgyvendinimas, kad jis tik teigia abstrakčią teisinę konstrukciją, analizuo-damas tai, kas juodu ant balto parašyta konstitucijos tekste, ir kad daugiau nieko nežino ir nenori ką nors žinoti? Toks konstitucinės teisės mokymo traktavimas būtų scholastinis, sąmoningai užsisklen-

džiantis tarp negyvų raidžių. Niekada nebuvo scholastas ir tokią teisės mokslo scholastiką <...> laikau neatitinkančia mokslo reikalavimų. Arba atvirkščiai: ar gali profesorius atsakyti, kad tikrovė ir konstitucinės teisės nuostatos yra du skirtingi dalykai ir kad tikrovei viskas, kas parašyta konstitucijos tekste, neturi reikšmės? <...> kokia prasmė būtų mokyti to, kas neturi nieko bendra su tikrove <...>? <...> Teisės studijų žmogus turi rasti funkcinę teisės institucijų interpretaciją ir pateikti ją savo studentams. Tai jo pareiga <...> (1941-04-26, t. 38, l. 27)

1944 m. lapkričio 5 d. M. Römeris džiaugėsi, kad galės dėstyti Vakarų valstybių („buržuazinių valstybių“) konstitucinę teisę (1944-11-05, t. 40, l. 65). Paskui šis kursas buvo pervadintas į Užsienio valstybių konstitucinę teisę. Be to, teisininkui buvo patikėta skaityti paskaitas iš Lietuvos teisės istorijos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės laikais. Iš dienoraščių aišku, kad nenorėta tokio dalyko, bet M. Römeris įtikino kolegas, jog jis būtinas teisininkui, antraip atsirastų didžiulė spraga jaunosios kartos teisininkų išsilavinime (1944-11-10, t. 40, l. 68).

M. Römeris, likus kelioms dienoms iki mirties, dienoraščiuose pasidžiaugė, kad po ilgos pertraukos turėjo pirmąją paskaitą iš Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. konstitucinės teisės. Tą dieną dienoraščiuose jis prisiminė, kaip buvo pradėta dėstyti konstitucinė teisė nepriklausomoje Lietuvoje. Jis prisiminė, kad pirmus dešimt metų šį kursą Kaune dėstė A. Tu-

mėnas, o po to jis, kad sovietmečiu 1940–1941 m. skaitė šį kursą kaip įvadą į sovietinės Lietuvos konstitucinės teisės dalį, pažymėjo, jog vokiečių okupacijos metais Lietuvos konstitucinė teisė apskritai nebuvo dėstoma. M. Römeris prisipažino, kad siekė atnaujinti šių paskaitų ciklą, bet jam nepavyko, nes vokiečiai nepripažino Lietuvos valstybingumo, todėl toks kursas buvo laikomas nereikalingu. Mokslininkas akcentavo, kad ir 1944 m., jau su sovietinio mokslo ženklų, Lietuvos konstitucinės teisės irgi nenorėta dėstyti, nes tai „galėjo priminti sovietinių veiksnių blogai vertinamą <...> buvusią nepriklausomą Lietuvos Respubliką“. M. Römeris džiaugėsi, kad jam pavyko įtikinti tuometinį fakulteto dekaną Lietuvos teisės istoriką K. Jablonskį, kad tokia paskaita Teisės fakultete būtina:

[I]šties būtų nesąmonė, jei jaunieji Lietuvos teisininkai, baigę universitetą, studijuotų Lietuvos politinę santvarką nuo seniausių laikų – Vytauto, Liublino unijos – ir nieko nežinotų apie naujai išlikusią santvarką, kurią šiuolaikinė karta puikiai prisimena, politinę sistemą, turėjusią įtakos šios kartos psichikai ir palikusią joje pėdsaką <...> (1945-02-14, t. 40, l. 116).

Galiausiai apie šią pirmą po ilgos pertraukos perskaitytą paskaitą iš Lietuvos konstitucinės teisės M. Römeris parašė: „[T]ai mano geriausias poilsis“ (ten pat). Tai buvo paskutiniai jo parašyti žodžiai apie Lietuvos konstitucinę teisę.

MOKSLO MONOGRAFIJOS

Praėjus pirmiems dėstymo metams M. Römeris buvo įsitikinęs, kad gali spausdinti savo paskaitų užrašus. 1923 m.

spalio 14 d. Teisių fakulteto tarybos jis paprašė skirti lėšų spausdinti jo dėstomąją medžiagą (p. 287). Ši jo svajonė išsipil-

dys, tačiau kur kas vėliau. Be to, iš šios svajonės atsiras ne tik konstitucinės teisės paskaitos, o ir kitos knygos.

Straipsnio pradžioje minėta, kad dar tik ruošdamasis dėstyti konstitucinę teisę M. Römeris rašė paskaitų rankraštį ir numanė, kad ilgainiui iš to rankraščio atsiras knyga. Mokslininkas neapsiribojo vien A. Esmeino veikalu. Jis pirko ir kitas konstitucinės teisės tematika parašytas knygas, kurias parsisiųsdavo iš *Marcel Rivière* knygyno Prancūzijoje – L. Diugi, M. Oriju, H. Nezarro, A. V. Daisio (1924-01-17, p. 385). Džiaugėsi gavęs O. von Gierke knygą *Viduramžių politinė teorija*, A. Esmeino knygą apie Prancūzijos teisės istoriją, R. Redslobo knygą apie parlamentinių vyriausybių formas, V. E. Orlando apie konstitucinės teisės principus ir kitas (1926-11-15, t. 32, l. 105).

Dienoraščiuose pabrėžė, kad pirmoji jo paskaitų rankraščio dalis buvo skirta mokslui apie valstybę kaip valstybinę sąjungą, visuomeninį žmonių bendravimą, o antroji – konstitucinės teisės institutams: „[T]ai labai svarbus ir vertingas skyrius (pirmasis), kuris mano dėstomoje medžiagoje yra raktas į antrąją mokslo dalį apie valstybę – būtent apie tikrąją konstitucinę teisę“ (1924-01-18, p. 385–386). Akivaizdu, kad jaunasis mokslininkas jau galvojo ne tik apie paskaitų medžiagos sutvarkymą ir publikavimą studentams, bet ir apie monografijų rašymą. Greičiausiai šiuose 1924 m. užrašytuose žodžiuose slypėjo jo monografijos *Valstybė* užuomazgos.

M. Römeris atviravo, kad jis kartu ir mokėsi dalyko, ir jį dėstė, visą laiką konspektuodamas ir darydamas užrašus. Jis tikėjosi, kad pagaliau 1924 m. pradės

rengti spaudai pirmąją išanginę *Konstitucinės teisės paskaitų* dalį. Tačiau prisipažino dar bijantis spausdinti savo dėstomų paskaitų medžiagą, nes vis dar jautėsi konstitucinės teisės naujoku, kuriam dar reikia viską studijuoti (1924-04-01, p. 18):

[M]ano dėstomas konstitucinės teisės ir mokslo apie valstybę kursas yra taip sukonstruotas, kad pirmoji dalis, apimanti visuomenės mokslą apie valstybę, yra šiek tiek perkrauta, o svarbiausi konstitucinės teisės klausimai palikti pabaigai ir kol kas dar nėra iki galo susisteminti. Ilgainiui pasistengsiu šitą disproporciją pakeisti, bet kol kas yra taip kaip yra, kad įdomiausi ir svarbiausi kurso elementai yra dėstomi mokslo metų pabaigoje ir jiems išdėstyti pritrūksta laiko (1924-04-03, p. 20).

1924 m. rugpjūtį M. Römeris rašė, kad vasarą niekaip negalėjo pradėti sudaryti konstitucinės teisės vadovėlio paskaitų užrašų (lenk. *podręcznik*) ir tikėjosi tai padaryti rudenį. Bet jis prisipažino, kad laiko veltui neleido, o nagrinėję L. Diugi veikalą, pasidarė užrašus, pasirašė komentarus (1924-08-13, p. 222). Tą patį mėnesį autorius rašė, kad su nerimu laukia rudens, nes darbas universitete bus dvigubas – teks rengti spaudai konstitucinės teisės paskaitas, kartu ruošti ir rudens semestro paskaitoms: „negaliu jau naudotis savo prieš dvejus metus rašytais užrašais bei mokslinėmis tezėmis“ (1924-08-29, p. 241). Jo nuostatas pakeitė L. Diugi darbai, privertę kitaip vertinti prieš tai detaliam išstudijuotam G. Jelineko mintis.

1924 m. gruodžio 19 d. (t. 31, l. 10) M. Römeris, prisiminęs, kad dar prieš metus tikėjosi pradėti spausdinti savo dėstomąją medžiagą, prisipažino, koks buvo naivus, turėdamas iliuziją ir ma-

nydamas, jog taip greitai parašys veikalą iš konstitucinės teisės. Laikė save pasipūtusiu pirmais mokslo metais, maniusiu, kad pirmųjų paskaitų rankraštis su smulkiais pataisymais tiktų spausdinti, nors tada skaitė tik G. Jelineko veikalus. Per tą laiką jam paaiškėjo, kaip dar toli iki kritiškų žinių, kiek dar daug reikia studijuoti, aiškintis, kad pagaliau savo pamąstymus, įsitikinimus, tezes galėtų išdėstyti knygoje. Jis rašė, kad pirmąją dalį norėjo parašyti 1924 m. žiemą, net pradėjo įžangą, bet pamatė, jog dar per anksti, nes kol kas tik užsirašinėjo iš knygu, rinko medžiagą kritiniam medžiagos pateikimui (lenk. *dla przeróbki krytycznej*). Jis planavo, kad pirmoje knygos dalyje bus nagrinėjami sociologiniai klausimai, susiję su valstybės socialiniu pagrindu. Todėl prisipažino, kad sociologijos studijas privalo gilinti kartu su teisės studijomis. Be to, pabrėžė, kad universitete dėstomose paskaitose kasmet daro pakeitimus, taisy, pildo bei stengiasi laikytis schemos ir pagrindinių sąvokų, kurias nustatė pirmaisiais profesūros metais jo paskaitų rankraščiuose. Manytina, kad rašydamas šiuos žodžius, M. Römeris dar nenumanė, jog paskaitų medžiaga virs ne viena monografija.

1925 m. sausio 1 d. dienoraščių autorius parašė, kad trokšta, jog tais metais išeitų bent pirmoji knygos dalis. M. Römeriui buvo labai svarbus konstitucinės teisės vadovėlis – jis, vienu metu blogai pasijutęs, parašė, kad mirtis jo negąsdina, bet labai norėtų parašyti lietuvišką knygą iš konstitucinės teisės (lenk. *moją książkę litewską o prawie konstytucyjnym*) (1925-04-20). Tą knygą jis laikė savo veiklos universitete kulminacija (lenk.

uwieńczeniem mojej pracy uniwersyteckiej). M. Römeris vienu metu rašė knygą apie konstitucinę teisę ir monografiją *Reprezentacja ir mandatas*.

Kol rašė knygą iš konstitucinės teisės, tikėjosi, kad studentams laikinai pasitar-naus jo knyga *Reprezentacja ir mandatas* (1925-10-06, t. 31, l. 156), išleista 1926 m. Baigęs monografiją *Reprezentacja ir mandatas*, parašė kitą monografiją *Administracinis teismas*, kuri buvo išleista 1928 m.

Taigi tik 1929 m. rugsėjį tvirtai pareiškė, kad pagaliau šiais mokslo metais pradės savo kapitalinį darbą, apimantį septynerių metų konstitucinės teisės dėstymo patirtį: „parašysiu pirmąją šios kapitalinės studijos dalį. Pradedu šį darbą su tam tikra emocija kaip kokį religinį veiksma, mistinį kūrinį, apibendrinantį vieną iš mano gyvenimo vertybių. Palaimink mane, Dieve, ir palaimink mano darbą!“ (1929-09-10, t. 33, l. 130). Vėliau rašė, kad ši knyga turėtų būti brandus jo aštuonerių metų studijų vaisius, tačiau rašymas užtruks kelerius metus, bet bus išleisti keli tomai (1930-04-07, t. 33, l. 235). 1930 m. rugsėjo 11 d. M. Römeris parašė ir I tomo pavadinimą *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* (lenk. *Państwo i jego prawo konstytucyjne*). Jis rašė, kad tai bus jo akademinės veiklos šedevras, daugelio metų darbo vaisius, išleistas keliais tomiais. O tuo metu jis jau baigė rašyti monografiją *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*, kurią rašė nuo 1930 m. ankstyvo pavasario: „Jau šio kūrinio pabaiga ima ryškėti kaip miško pakraštyje retėjantys medžiai“ (1930-09-11, t. 34, l. 14). Tiesa, knygos pavadinimas susiformavo ne iš karto, iš pradžių knygą planuota pavadinti „Teismo funk-

cijos klausimai“ ir pan. (1930-09-26, t. 34, l. 21). Knyga pasirodė 1932 m. vasarį (1932-02-04, t. 34, l. 267).

1931 m. sausio 1 d. M. Römeris sau palinkėjo išleisti savo kapitalinio darbo *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* I tomą. Manė, kad visą šį veikalą sudarys keturi tomai. Juos rašė pagal egzaminų bilietus, kuriuos pats ir sudarė. Iš viso buvo sudaryti 120 bilietų (1931-04-30, t. 34, l. 129). Teisininkas rašė, kad norėtų pabaigti pirmą tomą iki žiemos švenčių, bet baiminosi, kad nespės. Juk tuo metu rašė ir kitus dalykus – aiškinamąjį raštą Administracinio teismo įstatymo projektui, straipsnius enciklopedijai iš konstitucinės ir administracinės teisės sąvokų, straipsnį apie civilinę metrikaciją leidiniui „Vaga“, straipsnį apie nacionalizmą žurnalui „Kultūra“, informacinį straipsnį apie mokslinio darbo organizavimą Lietuvoje leidyklai Krokuvoje „Nauka Polska“, įvadą į leidinį, spausdinsiantį įvairių valstybių konstitucijų vertimus, atliktus kartu su studentais per seminarus, ir t. t. (1931-09-23, t. 34, l. 200). Pagaliau 1932 m. vasario 5 d. M. Römeris rašė: „Bravo! Šiandien baigiau rašyti savo kapitalinio veikalo I tomą, apimančią mano konstitucinės teisės visas studijas“ (t. 34, l. 268). Jis užsiminė, kad liko parašyti dar tris tomus, bet abejojo, ar spės, ar užteks jam jo gyvenimo, nes I ir II tomai žadėjo būti sudėtingi ir stambūs, IV tomas turėjo būti trumpesnis. Pirmoji dalis vadinosi *Valstybė*, antroji turėjo vadintis *Valstybės formos ir institucijos*, trečioji – *Konstituciniai režimai ir valstybės formų keitimas*, ketvirtoji – *Konstitucinės priemonės* (*Valstybė*, Įžanga, p. IV).

1934 m. rugsėjį M. Römeris rašė, kad nori pradėti antrąją savo didžiojo mokslinio ir literatūros darbo dalį, apimančią visą konstitucinės teisės studiją (1934-09-23, t. 35, l. 247). 1934 m. spalio 16 d. M. Römeris gavo knygos *Valstybė* pirmojo tomo egzempliorių (t. 35, l. 258). Vėliau ir antrąjį šios knygos tomą. Abu tomai sulaukė didžiulio skaitytojų pritarimo. M. Römeris tvirtino, kad į šiuos du tomus jis sudėjo visas savo žinias apie valstybės ir konstitucinės teisės mokslą (1935-07-18, t. 35, l. 396a). Mokslininkas džiaugėsi gražiu atsiliepimu apie jo ką tik išspausdintus monografijos *Valstybė* tomus mėnraštyje „Židinys“, kuriame jo darbas pagal lygį buvo prilygintas didiesiems Europos moksliniams darbams. Teisininkas dienoraščiuose vylėsi, kad būtų puiku šį jo veikalą išversti į lenkų kalbą, nors abejojo, ar tai įmanoma (1935-11-01, t. 35, l. 449).

1935 m. liepą mokslininkas pradėjo rašyti antrąją savo kapitalinio veikalo ciklo dalį *Valstybės formos ir institucijos* (1935-07-18, t. 35, l. 396a). 1937 m. gegužę M. Römeris užsiminė apie savo veikalo *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* antrosios dalies pirmą tomą, kuriame rašė apie įvairias konstitucines sistemas, jų raidą, unitarinės valstybės bruožus, centralizaciją, decentralizaciją, federaciją, konfederaciją, imperialistinių valstybių sąjungą. Jis manė, kad greičiausiai bus du antrosios dalies tomai (1937-05-12, t. 36, l. 206). Buvo įsitikinęs, kad visai netrukus rankraštį atiduos spaudai (1937-04-16, t. 36, l. 193). Veikalo *Valstybė ir konstitucinė teisė* antrosios dalies *Konstitucinės institucijos* I tomas *Suverenitetas* buvo publikuotas 1939 m. Šio veikalo pratar-

mėje paaiškinta, kad veikalų ciklą *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* sudarys nebe keturios dalys, kaip rašyta anksčiau, bet trys: pirmoji dalis jau išspausdinta *Valstybė*, antroji – *Konstitucinės institucijos ir trečioji – Valstybės formos ir konstituciniai režimai*. Visą šį trijų dalių ciklą M. Römeris vadino „pilnu mano mokslinės Vytauto Didžiojo Universitete veiklos vaisiumi“ (p. IX), monumentaliu kūriniu (1935-07-18, t. 35, l. 395b).

1940 m. vasarą pasikeitus santvarkai, pasikeitė ir mokslininko ne tik veikla, bet ir nuotaikos. Anksčiau M. Römeris taip džiaugdavosi parašęs ir išleidęs knygas, o po 1940 m. jis rašė, kad viskas pasikeitė, pasikeitė jo mokslo krypties – valstybės ir konstitucinės teisės – mokslinio darbo sąlygos, nebeliko klausimo dėl tolesnio monografijų rašymo, nes jos galėjo būti tik apie sovietinės konstitucinės teisės studijas, o sovietinis mokslas socialinėje srityje, pasak M. Römerio, buvo toks griežtai dogmatiškas, netoleruojantis jokių nukrypimų ir sekantis valdžios nubrėžtą liniją (1941-04-02, t. 38, l. 15).

Vis dėlto mokslininkas negalėjo nerašyti. Antai 1942 m. birželio 8 d. jis užsiminė, kad po truputį baigia rašyti knygą apie valstybės formas ir konstitucinius režimus (sistemas), t. y. trečiąją savo veikalų dalį (t. 38, l. 231). Darbe apie valstybės formas ir konstitucinius režimus (I tomas) buvo skyrius apie valstybės ir konstitucinių režimų formų esmę bei skyrius, skirtas detaliam konstitucinio režimo analizei su detalesniu JAV prezidento režimo išnagrinėjimu. Manė, kad šie rankraščiai mašinėle bus atspausdinti maždaug per dvejus metus. Planavo atspausdintus rankraščius pateikti Vil-

niaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui, o antrą jų egzempliorių galbūt atiduoti vienam iš savo asistentų ar kitam mokslininkui jam artimam žmogui – Petruui Armaliui arba Patackui (1944-01-11, t. 39, l. 99). M. Römeris dar dirbo prie kito veikalų apie unitarinę valstybę, valstybių sąjungas (konfederaciją, federaciją, imperiją). Jis dar planavo rašyti apie nacionalinės federacijos perspektyvas Baltijos valstybėse bei specialią protektorato formą, kuri buvo sudaryta Čekijoje ir Moravijoje (ten pat).

1944 m. gegužę M. Römeris rašė, kad tomis dienomis baigė rašyti darbą apie unitarinę valstybę ir valstybių sąjungas (konfederaciją, federaciją, imperiją). Jo teigimu, tai – jo trečioji didelė knyga, kurią parašė karo metais. Pirmąją jis laikė Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų II dalį, skirtą 1926–1927 m. perversmui ir 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos analizei. Šis rankraštis 1941 m. buvo pateiktas spausdintu egzemplioriumi Universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui. Antruoju stambesniu savo veikalų, parašytu karo metais, M. Römeris laikė įvadą į valstybės formas ir konstitucinius režimus su išsamesne JAV prezidento režimo analize. Tai buvo *Valstybės formos ir konstituciniai režimai* I tomas. Šis darbas buvo baigtas anksčiau, bet užtruko jo spausdinimas mašinėle (1944-05-23, t. 39, l. 165). Prieš pat mirtį M. Römeris suplanavo rašyti apie konstitucinius režimus, tačiau šią temą manė plėtoti ne kaip monografiją, kaip ketino anksčiau, ir kuri turėjo tapti ketvirtąja *Valstybė ir jos konstitucinė teisė* dalimi, bet paskaitų forma, kaip kurso „Užsienio valstybių konstitucinė teisė“ vadovėlį (1945-02-12, t. 40, l. 115).

„LIETUVOS KONSTITUCINĖS TEISĖS PASKAITOS“

1937 m. balandį „po ilgų ir sunkių kančių“ pagaliau išėjo pirmasis Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų tomas. M. Römeris šį tomą laikė ir jo, ir studentų ilgai lauktu, nes tai turėjo būti puiki medžiaga ruoštis Lietuvos konstitucinės teisės egzaminams (1937-04-16, t. 36, l. 193). Paskaitų įžangoje autorius parašė, kad tai nėra nei monografija, nei mokslo studija, o „žaliava“ studentų konstitucinės teisės studijoms, „studijų rankvedys, turįs <...> studentą orientuoti“ (p. V). Iki tol studentai leisdavo M. Römerio paskaitų konspektus, tačiau mokslininko nuomone, dėstytojas negali dėstyti tik gyvu žodžiu *ex cathedra* ar pasitikėti studentų padarytais paskaitų užrašais. Jis privalo „savo paskaitas sutvarkyti ir jas užfiksuoti“ (p. VII). M. Römeris pažymėjo, kad Lietuvos konstitucinę teisę jis dėsto ne dogmatiškai, bet istoriškai, nes jos evoliucija susijusi su Lietuvos valstybės steigimo procesu, socialinėmis problemomis ir politine istorija (p. VII). Įžangoje M. Römeris taip pat akcentavo, kad šio leidinio atsiradimas pagrįstas ir tuo, kad Lietuvos teisės studentai neturėjo kur paskaityti apie Lietuvos konstitucinę teisę, nebent paties M. Römerio parašytose monografijose, tačiau jos buvo parašytos atskirais mokslininko dėstomo konstitucinės teisės kurso klausimais.

Mokslininkas planavo rašyti Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų ir II tomą. 1940 m. liepos 31 d. M. Römeris dienoraščiuose paliko įrašą, kad baigė šį tomą rašyti. Jis apėmė 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos veikimo laikotarpį,

1926–1927 m. perversmą, 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos analizę. Tačiau teisininkas dienoraščiuose išreiškė abejonę, ar rankraštis bus atspausdintas (t. 37, l. 292). 1941 m. vasario 4 d. jis nuėjo pas Vilniaus universiteto Teisių fakulteto dekaną V. Biržišką, kuriam nunešė mašinėle atspausdintą Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų II tomo rankraštį. M. Römeris net nesitikėjo, kad bus spausdinamas šis rankraštis, tad siūlė palikti jį Vilniaus universiteto Bibliotekos rankraščių skyriuje tikėdamasis, kad kada nors galimybė atspausdinti rankraštį atsiras (t. 37, l. 386). Vėliau mokslininkas pažymėjo, kad Teisių fakulteto tarybos nutarimu rankraštis buvo perduotas Universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui Vilniuje, kur buvo saugomas (1945-02-12, t. 40, l. 115).

1942 m. sausio 14 d. M. Römeris rašė, kad planuoja parašyti Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų III tomą, kuris turėjo būti skirtas 1938 m. Lietuvos Konstitucijai ir jos valstybingumo žlugimui „įsiurbus“ Lietuvą į Sovietų Sąjungą (t. 38, l. 158). Kaip klostėsi Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų III tomo likimas, paaiškėjo iš dienoraščių. 1945 m. vasario 12 d. M. Römeris rašė, kad jis norėjo pradėti dirbti prie trečiojo Lietuvos konstitucinės teisės tomo, kuris turėjo būti skirtas paskutinės nepriklausomos Lietuvos Respublikos Konstitucijos analizei. Teisininkas planavo, kad šis tomas bus kiek trumpesnis nei pirmieji du. Šį darbą M. Römeris pradėjo 1945 m. vasario 11 d. Darbas nebuvo užbaigtas (t. 40, l. 114).

IŠVADOS

M. Römeris, steigiantis Lietuvos universitetui, pačiam sau netikėtai tapo užsienio valstybių konstitucinės teisės dėstytoju. Iš pradžių konstitucinės teisės dėstyto jis bijojo, nes neturėjo patirties, be to, jam atrodė, kad neturi ir pašaukimo. Tačiau ilgainiui paaiškėjo, kad jo paskaitos tapo vienos įdomiausių ir labiausiai studentų lankomų. Taip atsitiko, nes dėstytojas konstitucinės teisės dalykui skyrė labai daug dėmesio, nuolatos studijavo prancūzų, vokiečių konstitucinės teisės mokslininkų darbus, rašė paskaitų konpektą, iš kurio vėliau išsirutuliojo ne viena monografija. Nuo 1933 m. teisininkas pradėjo dėstyti Lietuvos konstitucinę teisę.

M. Römeris neapsiribojo vien užsiėmimais su studentais, jis kartu su jais organizavo ir išvertė veik 40 valstybių konstitucijų bei A. Esmeino veikalą *Konstitucinės teisės principai*.

Dėstydamas užsienio šalių ir Lietuvos konstitucinę teisę, M. Römeris kūrė konstitucinės teisės doktriną Lietuvoje. Jis rašė vieną po kitos monografijas, taip pat ir savo kapitalinį veikalų ciklą *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. Ciklą turėjo sudaryti keturios dalys: „Valstybė“, „Valstybės formos ir institucijos“, „Konstituciniai režimai ir valstybės formų keitimas“,

„Konstitucinės priemonės“. Pirmoji dalis – dviejų tomų *Valstybė* – buvo išleista 1934 ir 1935 m. Antros dalies pirmoji dalis *Suverenitetas* buvo išleista 1939 m. Mokslininkas apsisprendė, kad veikalų ciklą sudarys nebe keturios, o trys dalys: *Valstybė, Konstitucinės institucijos ir Valstybės formos ir konstituciniai režimai*. Antrojo pasaulinio karo metais teisininkas rašė trečiąją ciklo dalį. Taip pat rašė dar vieną studiją apie valstybių sąjungas „Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai“. Dalį apie konstitucinius režimus teisininkas planavo išleisti kaip vadovėlį apie užsienio valstybių konstitucinę teisę. Deja, šio darbo atlikti jis nebespėjo.

1937 m. M. Römeris išleido Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų I tomą. Tai buvo ne monografija ar studija, o leidinys, skirtas studentų studijoms. Karo metais parašė Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų II tomą, skirtą 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos veikimo laikotarpiui, 1926–1927 m. perversmui ir 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos analizei. Prieš pat mirtį planavo rašyti Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų III tomą, skirtą 1938 m. Lietuvos Konstitucijai ir valstybingumo praradimui. Deja, šio darbo mokslininkas taip pat nespėjo atlikti.

Literatūra

Esmeinas Adhemaras. 1932. *Konstitucinės teisės principai*. Kaunas: Teisinių draugijos leidinys. *Įvairių valstybių konstitucijos*. Žurnalo *Teisė* priedas. Petkevičius Tadas. 1932. *Klaipėdos krašto statuto vykdymo priežiūra*. Kaunas: Teisių fakulteto darbai, t. 6, kn. 14.
Römeris Mykolas. 1990. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius: Mintis.
Römeris Mykolas. 1928. *Administracinis teismas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė.

Römeris Mykolas. 1932. *Dabartinės konstitucijos*. Antrasis rinkinys. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys.
Römeris Mykolas. 1931. *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*. Kaunas: Spindulys.
Römeris Mykolas. 1937. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I dalis. Kaunas: Spindulys.
Römeris Mykolas. 1928. *Lietuvos valstybės konstitucijos reforma* (žurnalo *Teisė* priedas). Kaunas: Dirvos.

- Römeris Mykolas. 1926. *Reprezentacija ir mandatas*. Kaunas: Valstybės spaustuvė.
- Römeris Mykolas. 1939. *Suverenitetas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys.
- Römeris Mykolas. 1934. *Valstybė*. I tomas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys.
- Römeris Mykolas. 1935. *Valstybė*. II tomas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys.
- Römeris Mykolas. 1929. Valstybės Taryba, *Teisė* 16: 23–36.
- Römeris Mykolas. 1930. *Valstybinė teisė*. Prof. Römerio skaitytų paskaitų stenogramos. Kaunas.
- Römeris Mykolas. 1922. Vietos savivaldybės, *Teisė* 3: 1–16.
- Römeris Mykolas. 2013. Dienoraštis 1921 m. lapkričio 8-oji–1922 m. birželio 15-oji. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Römeris Mykolas. 2016. Dienoraštis 1922 m. birželio 16-oji–1923 m. balandžio 10-oji. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Römeris Mykolas. 2019. *Dienoraštis 1923 m. balandžio 11-oji–1924 m. kovo 21-oji*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Römeris Mykolas. 2020. *Dienoraštis 1924 m. kovo 22-oji–1924 m. lapkričio 29-oji*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- J. U. 1935. Prof. M. Römer'is: Valstybė ir jos konstitucinė teisė. I dalis. Valstybė, *Židinys* 21-4: 456–458.
- J. U. 1935. Mykolas Roemeris: Valstybė ir jos konstitucinė teisė. I dalis. Valstybė, II tomas, *Židinys* 22-10: 369-373.

Teisės aktai

- Lietuvos Valstybės Konstitucija. 1922. *Vyriausybės žinios* 100-799.
- Lietuvos Valstybės Konstitucija. 1928. *Vyriausybės žinios* 275-1778.
- Lietuvos Konstitucija. 1938. *Vyriausybės žinios* 608-4271.
- Universiteto statutas. 1922. *Vyriausybės žinios* 86.

Nuorodos

- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius:
- Fondas 138 – Römerių giminės aktai saug. vien. 2257 (T. 31), 2258 (T. 32), 2259 (T. 33), 2260 (T. 34).
- Vilniaus universiteto Bibliotekos rankraščių skyrius: Fondas 75 – Mykolas Römeris saug. vien. 2, 11 (T. 35), 12 (T. 36), 13 (T. 37), 14 (T. 38), 15 (T. 39), 16 (T. 40).